

diecezji toruńskiej. Referaty wygłoszone przez prelegentów uzmysłowiły również słuchaczom wielkość diecezji toruńskiej zarówno poprzez ukazanie jej działalności w liczbach, jak i zaangażowania osób konsekrowanych w jej rozwój.

DYSERTACJE DOKTORSKIE
NAPISANE W INSTYTUCIE HISTORII KOŚCIOŁA
KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO
SFINALIZOWANE W ROKU AKADEMICKIM 2011/2012

Ks. Remigiusz J. Niewęgłowski, *Duch Święty oraz Jego działanie w pismach dogmatycznych i ascetycznych św. Ambrożego*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki. Recenzenci: ks. dr hab. Paweł Wygralak (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), ks. prof. dr hab. Franciszek Drączkowski (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II).

Wiara w Ducha Świętego i nauczanie o Nim były obecne u ojców i pisarzy chrześcijańskich od początku istnienia Kościoła. Refleksja ta przeżywa jednak prawdziwy rozkwit dopiero w 2. połowie IV w., gdy zaczęła się kontrowersja odnosząca się do bóstwa Ducha Świętego. Niniejsza dysertacja nie bierze jednak za przedmiot badań poglądów poprzedników św. Ambrożego, odnoszących się do Trzeciej Osoby Boskiej¹, koncentrując się na dziełach dogmatycznych i ascetycznych Mediolańczyka, zawierających systematyczny wykład jego nauczania o Duchu Świętym. Jan Paweł II odnotował o św. Ambrozym: „W wielu swoich pismach, poczynawszy od trylogii *De fide*, *De Spiritu Sancto*, *De incarnationis Dominicæ sacramento*, Ambroży wyklada swój pogląd na temat Trójcy Świętej, której poświęca najwspanialsze rozważania, mające być

¹ Wśród nich należy wspomnieć: Athanasius, *Ad Serapionem*, PG, t. XXVI, 529-676, Paris 1857 [tłum. pol. Atanazy, *Listy do Serapiona*, tłum. S. Kalinowski, ŻMT t. II, Kraków 1996]; Basilius Magnus, *De Spiritu Sancto*, ed. B. Pruche, SCH 17bis, Paris 1968 [tłum. pol. Bazyle Wielki, *O Duchu Świętym*, przełożyła i przypisami opatrzyła A. Brzóstkowska, wstęp J. Naumowicz, Warszawa 1999]; Didimus Caecus, *De Spiritu Sancto*, ed. L. Doutreleau, SCH 386, Paris 1992; Gregorius Nazianzenus, *Orationes 27-31*, ed. P. Gallay, SCH 250, Paris 1978 [tłum. pol. Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, red. i tłum. J. M. Szymusika, Warszawa 1967].

w przyszłości świetlanym przykładem rozwoju teologii trynitarnej na zachodzie”². Nauczanie to jest wyrazem duszpasterskiej troski Biskupa Mediolanu, który wśród polemik wyraźnym głosem wskazywał prawdziwą wiarę w jednego Boga w trzech Osobach, nauczając o takiej samej godności i bóstwie Ducha Świętego jak Boga Ojca i Syna Bożego.

Bazą źródłową dla niniejszej dysertacji są dzieła dogmatyczne i ascetyczne św. Ambrożego. Korzystano z włoskiego, dwujęzycznego wydania pism Biskupa Mediolanu *Opera Omnia di Sant’Ambrogio*, t. XIII-XVII Milano 1977-1989. Wydanie to zawiera tekst źródłowy w opracowaniu krytycznym z *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, które zostało przez redaktorów miejscami poprawione pod względem gramatycznym. Przy opracowywaniu niniejszej dysertacji zastosowano metodę analityczno-syntetyczną, według której najpierw zebrano wypowiedzi Mediolańczyka odnoszące się do Ducha Świętego, następnie zebrano je razem i poddano analizie. Kolejno dokonano syntezy całości tematyki pneumatologicznej obecnej w interesujących nas dziełach. Przydatna w rozumieniu tekstu oraz w wyznaczeniu pola semantycznego poszczególnych terminów była również metoda filologiczna.

Na podstawie zawartości merytorycznej materiał badawczy został podzielony na cztery rozdziały, z których każdy obejmuje kilka paragrafów. Czasami rozdzielają one zagadnienia ujmowane przez pasterza Kościoła w Mediolanie łącznie, jak na przykład kwestia jedności Ducha Świętego z Bogiem Ojcem i Synem Bożym a rozróżnienie Osób Boskich. Uczyniono tak, aby zachować przejrzystość wywodu.

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym *Istota Ducha Świętego* przedstawiono zagadnienie istoty Ducha Świętego. Wobec błędnych nauk sprowadzających Osobę Ducha Świętego do rangi stworzenia, wprawdzie pierwszego i najdoskonalszego, ale tylko stworzenia, dla Ambrożego zatem kwestią zasadniczą było wykazanie, iż Duch Święty nie jest stworzeniem, ale Stwórcą. Podkreśla w swym nauczaniu prawdę, że Duch Święty różni się zasadniczo od stworzeń, w poczet których nie może być policzony. Jest On Stwórcą, który stwarza świat tak samo, jak Bóg Ojciec i Syn Boży. Ponadto dziełem Jego jest także odnowienie stworzenia, które nieustannie utrzymuje przy życiu, obdarzając swymi łaskami. Najważniejszym argumentem ukazującym istotę Ducha Świętego jest Jego działanie i rola, którą odegrał we Wcieleniu Syna Bożego, jak to określił św. Ambroży: „stwarzając ludzkie ciało Zbawiciela świata”.

Ukazawszy tę prawdę, Mediolańczyk może stwierdzić, iż Duch Święty jest prawdziwym Bogiem i Panem. O tym, iż jest On Bogiem, i to takim samym,

jak Bóg Ojciec i Syn Boży, świadczą ponadto przymioty boskie, które przynależą się Duchowi Świętemu. Z dzieł Ambrożego zostały wyodrębnione następujące: Bóg, Pan, wieczny, niestworzony, mocny – wszechmocny, święty, wolny, dobry, nieskończony, nieopisany, niezmienny, niewidzialny, prosty – niepodzielny, przenikający i wypełniający wszystko, wie wszystko i zna prawdę, sądzi – oskarża. Przymioty te mogą być odniesione tylko i wyłącznie do prawdziwego Boga, którym jest dla św. Ambrożego – Duch Święty.

Aby pełniej pokazać istotę Ducha Świętego, zwrócono także uwagę na symbole biblijne, które autor odnosi do Ducha Świętego. Wskazują one już nie tylko na Jego prawdziwe bóstwo, lecz pouczają o Jego naturze i funkcji, którą pełni. Wśród tych symboli jest woda, która daje życie, jak też obmywa z brudów. Ogień jest kolejnym ważnym symbolem ukazującym naturę Ducha, wypala On bowiem i oczyszcza, nie niszcząc, a udoskonalając stworzenie. Światło, obłok, palec i ręka Boża, gołębica, są to kolejne symbole, poprzez które św. Ambroży odsłania prawdę o Duchu Świętym prawdziwym Bogu.

W drugim rozdziale, zatytułowanym *Duch Święty w jedności z Ojcem i Synem*, przedstawiono zagadnienie jedności Ducha Świętego z Bogiem Ojcem i Synem Bożym. Mediolańczyk nie poprzestaje na wykazaniu, iż Duch Święty jest Bogiem, lecz łączy Go w swym nauczaniu w sposób nierozdzielny z pozostałymi Osobami Trójcy Świętej. Wskazuje w swych pismach wiele źródeł, z których wypływa jedność Trójcy Świętej. Z faktu, iż każda z Osób Trójcy Świętej jest Bogiem, nie możemy wnioskować o istnieniu trzech Bogów, co podkreśla Mediolańczyk. Właśnie dzięki jedności, w której trwają Osoby Boskie, możemy mówić o jednym Bogu. Mówi też o tym jedno imię Boże. Św. Ambroży przypisuje ważną rolę formule chrzcielnej, powracając do niej często, gdyż podana przez Jezusa Chrystusa, wypowiedziana na chrzcie świętym, ukazuje jedno imię Osób Trójcy Świętej tak, iż Bóg Ojciec nie ma innego imienia, Syn Boży innego, a Duch jeszcze innego, lecz trwają w jedności imienia.

Jedność Ducha Świętego z Bogiem Ojcem i Synem Bożym wypływa także z faktu, iż mają jedną naturę – substancję. Biskup Mediolanu często wskazuje na jedność substancji Osób Boskich, która jest fundamentem Trójcy Świętej. Ukazują ją figury biblijne, takie jak na przykład ciało i członki ciała, źródło i woda z niej wypływająca. Przez jedność substancji Duch Święty wie wszystko, zna Boga Ojca i Go przenika. Nie jest to coś, co by nabył czy otrzymał, nie jest to przypadłość, lecz wypływa z samej Jego natury.

Z jednością Bóstwa i substancji wiąże się jedność woli i działania Osób Boskich. Jedność Ich działania przejawia się w całej historii świata, od sa-

mego jego początku, poprzez odkupienie, dokonane – jak podkreśla św. Ambroży – tylko i wyłącznie przez Jezusa Chrystusa, lecz w obecności i przy współdziałaniu Boga Ojca i Ducha Świętego, aż do końca świata. Mediolańczyk wyklucza jednocześnie jakąkolwiek możliwość podporządkowania Syna Bożego czy Ducha Świętego Bogu Ojcu. Nie są Oni podporządkowani ani Bogu Ojcu, ani Jego woli, ponieważ nie wykonują Jego rozkazów, lecz mając tę samą wolę, Osoby Boskie chcą i działają w doskonałej jedności.

Takie samo działanie Osób Trójcy Świętej ukazuje jedność Ich mocy. Mogą czynić i czynią to samo. Św. Ambroży po raz kolejny wskazuje tu na dzieło stworzenia świata i odkupienia wszelkiego stworzenia, które się dokonało poprzez wszechmoc Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego. O jednej Ich mocy i władzy świadczy również tytuł boski „Pan”, jak też Ich panowanie oraz Królestwo Boże, które jest jedno.

Podkreślając jedność Ducha Świętego z Bogiem Ojcem i Synem Bożym, Mediolańczyk jednocześnie wyraźnie zaznacza rozróżnienie Osób Boskich, jak też relacje, jakie istnieją między Nimi. Tematykę tę zawarto w trzecim rozdziale, zatytułowanym *Duch Święty w tajemnicy Trójcy Świętej*. Odrębność i integralność każdej z Osób Boskich jest ważnym punktem, na który zwraca uwagę Mediolańczyk. Poucza, iż jest jeden Bóg Ojciec, jeden Syn Boży i jeden Duch Święty. Nie może istnieć żaden drugi, ponieważ jest tylko jeden Bóg w trzech Osobach. Osoby te nie są czymś jednym, ale „są jedno”. Rozróżniamy trzy odrębne Osoby, a jednocześnie wyznajemy jednego Boga i Pana, ponieważ Trójca Święta ma jedną substancję. Odrębność Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego nie wynika z Ich różnych substancji, lecz płynie z rozróżnienia Osób Boskich. Bóg Ojciec nie jest Synem Bożym ani Duchem Świętym, jak chcieliby sabelianie. W Trójcy Świętej nie ma pomieszania Osób. W wykładzie tym św. Ambroży jest wierny nauczaniu Soboru Nicejskiego (325 r.), znajdując jednocześnie właściwe terminy, które ukazują prawdę o jednym Bogu w trzech Osobach.

Termin *pochodzi* (*procedere*), użyty w Piśmie Świętym przez św. Jana, św. Ambroży zna i komentuje, jednak nie wydaje się, iż można twierdzić, że stawia go jako odpowiednik relacji rodzenia i bycia zrodzonym, pomiędzy Bogiem Ojcem a Synem Bożym, o której naucza w swych dziełach. Nie wynika także, iż rozważałyby w swym nauczaniu kwestię: czy Duch Święty „pochodzi” od Boga Ojca przez Syna Bożego czy też od Boga Ojca i Syna Bożego. Tym, co podkreśla Mediolańczyk, jest ścisła relacja pomiędzy Duchem Świętym a Bogiem Ojcem i Synem Bożym. O relacji tej świadczy nierozdzielna obecność Osób Boskich, wiedza i przenikanie siebie, wspólne i wzajemne posy-

łanie się Osób Trójcy Świętej. Duch Święty, który jest posłany przez Boga Ojca i Syna Bożego, jednocześnie sam również daje i posyła Syna Bożego, ale – co należy odnotować – także i Boga Ojca, tzn. Jego miłość. Przekazują sobie wszystko, mówią to samo i objawiają siebie nawzajem w świecie. Czynią i pragną to samo, pozostając nieustannie w ścisłej relacji równych sobie Osób Boskich.

Biskup Mediolanu w swym nauczaniu podkreśla prawdę, że na kształt relacji między Osobami Boskimi nie ma wpływu wydarzenie wcielenia Syna Bożego. Duch Święty tak, jak był zjednoczony z Synem Bożym przed wcieleniem, tak przebywa z Nim nieustannie, towarzysząc Jezusowi Chrystusowi, od momentu, gdy stworzył Jego ciało, aż do śmierci na krzyżu. O niezmiennym trwaniu relacji między Osobami Boskimi świadczy fakt, iż Jezus Chrystus posyła Ducha Świętego do swego Kościoła, aby w nim przebywał, tak jak i On sam też będzie w nim obecny aż do końca świata.

W czwartym rozdziale, zatytułowanym *Działanie Ducha Świętego i jego owoce* przedstawiono nauczanie św. Ambrożego o działaniu trzeciej Osoby Trójcy Świętej. Duch Święty jest obecny w Historii Zbawienia od chwili stworzenia świata aż do jej końca. On działa poprzez ludzi, których wybiera. Dzieje się to niezależnie od czasów, tak samo w Starym Testamencie, jak i w czasach Kościoła, w prorokach i w apostołach.

Szczególnym świadectwem działania Ducha Świętego jest Pismo Święte, które zostało spisane przez ludzi prowadzonych przez Ducha Świętego, pod Jego natchnieniem. Według Mediolańczyka Pismo Święte jest zawsze aktualne. Także dziś, gdy jest ono czytane, Duch Święty mówi do nas.

Duch Święty jest tym, który powołuje Kościół. Zapowiedź tego wydarzenia św. Ambroży dostrzega w Starym Testamencie, gdy Duch Święty czuwa i prowadzi Naród Wybrany, a wypełnia się w dniu Pięćdziesiątnicy, kiedy zstępuje na apostołów i pozostaje z nimi. Szczególnym narzędziem działania Ducha Świętego w Kościele są sakramenty, wśród których Mediolańczyk zwraca uwagę na sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. W czasie chrztu, obmywa On człowieka z wszelkich brudów. W pieczęci Ducha Świętego, którą otrzymują ci, którzy zostali obmyci, otrzymują moc i wszelkie dary oraz „obraz Boga”. Działa On także w sakramencie pokuty, który Ambroży łączy w swym nauczaniu z sakramentem chrztu, traktując jako „drugi chrzest”, odnowienie tego, co się wtedy wydarzyło. Duch Święty jest tym, który uświęca, oczyszczając z grzechów, wlewa On swe łaski, przemieniając grzeszników w świętych. On sam jest pierwszym i najważniejszym darem.

Przedmiotem niniejszej dysertacji było przedstawienie nauczania św. Ambrożego na temat Ducha Świętego i Jego działania. Wypowiedzi Mediolańczyka zawarte w jego dziełach dogmatycznych i ascetycznych dały całościowy ogląd omawianego zagadnienia. Głównym źródłem ukazującym istotę Ducha Świętego i Jego miejsce w Trójcy Świętej był traktat *O Duchu Świętym*, natomiast w odniesieniu do działania Trzeciej Osoby Boskiej wiele wniosły dzieła traktujące o praktyce sakramentalnej oraz pisma ascetyczne.

Nauczanie św. Ambrożego jest jednoznaczne, nie ma on wątpliwości, kim Duch Święty jest i jakie znaczenie ma Jego obecność w życiu Kościoła i każdego człowieka. Pisząc swe dzieła w czasach żywych polemik odnośnie do bóstwa Ducha Świętego i kształtu Trójcy Świętej, przemawia wyraźnym głosem, wskazując błędy i podając prawdziwą naukę. Nie jest to też nauczanie abstrakcyjne, lecz osadzone w praktyce duszpasterskiej, pozwala przeciętnemu wiernemu uchwycić znaczenie Ducha Świętego dla swego życia, Ducha, który wprowadza człowieka w tajemnicę życia Trójcy Świętej. Św. Ambroży, czerpiąc te prawdy z nauczania Pisma Świętego i tradycji Kościoła, sam żyje nimi i przekazuje je wszystkim wiernym, zarówno swoim współczesnym, jak i kolejnym pokoleniom. Jego nauczanie stało się punktem odniesienia dla całego Kościoła, nie tracąc, pomimo upływu czasu, nic ze swej aktualności. Także dziś należy docenić ważność Jego myśli, która może pomóc w lepszym zrozumieniu wyznawanej wiary, strzegąc jej przed błędami.

Treść pracy

I. Istota Ducha Świętego. 1. Duch Święty Stwórcą a nie stworzeniem. 2. Przymioty Ducha Świętego. 3. Symbole Ducha Świętego. II. Duch Święty w jedności z Ojcem i Synem. 1. Jedność bóstwa i imienia. 2. Jedność natury – substancji. 3. Jedność woli i działania. 4. Jedność mocy i władzy. III. Duch Święty w tajemnicy Trójcy Świętej. 1. Odrębność osobowa Ducha Świętego. 2. Duch Święty w relacji do Ojca i Syna. 3. Duch Święty w relacji do Jezusa Chrystusa. IV. Działanie Ducha Świętego i jego owoce. 1. Duch Święty działający w historii zbawienia. 2. Duch Święty działający w sakramentach Kościoła. 3. Owoce działania Ducha Świętego.

Ks. Remigiusz Niewęglowski